
Informe per a la incorporació de la processó de les Gaiates i el seu simbolisme com a senyal identitari de la ciutat de Castelló de la Plana com a complementació a la declaració de Bé d'Interès Cultural Immaterial (B.C.I.i.) de la Romeria de les Canyes de Castelló

Autor: Css. Llegat Històric i Artístic
Aprovació: Ple, 26 febrer 20224

---

*... I ací venen, manifestes/ per raons de tradició,
les festes que Castelló/ fa seguint la llum antiga
perquè la gaiata siga/ el nostre millor pregó.
Vítol!¹*

Pregó de Castelló. Bernat Artola

OBJECTE

La Generalitat Valenciana, a través de la Vicepresidència Primera i Conselleria de Cultura i Esport, va iniciar, mitjançant una Resolució de data 22 de novembre de 2023, la tramitació d'un expedient destinat a complementar la declaració de bé d'interès cultural, amb la categoria de bé immaterial, de la Romeria de les Canyes de Castelló, incorporant la processó de les Gaiates i el seu simbolisme com a senyal identitari de la ciutat de Castelló de la Plana².

En conseqüència, la Direcció General de Patrimoni Cultural de la Conselleria de Cultura, per mitjà de comunicació de data 5 de desembre de 2023, va instar al Consell Valencià de Cultura que es pronunciara sobre la qüestió, per mitjà d'un dictamen que havia de ser conclòs en un termini de tres mesos.

La presidència de la nostra institució al Ple de 21 de desembre de 2023 deposita en la comissió de Llegat històric i artístic l'encàrrec de redactar el present informe.

ANTECEDENTS

El Consell Valencià de Cultura ha mostrat en nombroses ocasions el seu interès en la conservació i la salvaguarda d'aquelles manifestacions culturals relacionades amb la festa i la tradició per tal de considerar-les un bé patrimonial. Així, és extens el número d'informes que trobem sota la petició de la declaració de BIC de festes i celebracions pròpies, com poden ser l'Informe declaració Bé d'Interès Cultural Immaterial (BICi) a favor de las Fogueres de Sant Joan, de la ciutat d'Alacant (2014)³, l'Informe sobre la declaració de la festa de les Falles com

---

¹ <https://pregodecastello.wordpress.com>

² <https://dogv.gva.es/es/resultat-dogv?signatura=2023/11846&L=1>

³ [https://cvc.gva.es/wp-content/uploads/Informe_Fogueres_Sant_Joan_\(bilingüe\).pdf](https://cvc.gva.es/wp-content/uploads/Informe_Fogueres_Sant_Joan_(bilingüe).pdf)

a Bé d'Interès Cultural Immaterial de la Comunitat Valenciana (2012)⁴ o el ja citat (i la petició d'ampliació del qual és l'objecte d'aquest informe) l'Informe sobre la declaració com a Bé d'Interès Cultural Immaterial (B.I.C.i) de la Romeria de les Canyes de Castelló de la Plana (2017)⁵.

De la mateixa manera, el Consell Valencià de Cultura, també ha posat el punt de mira sovint en l'anàlisi entorn a la convivència de la tradició i la contemporaneïtat, en informes com l'"Informe sobre l'actualitat i el futur de la música valenciana de tradició oral. Ús i activació"⁶, com a una de les necessitats per a la defensa de la cultura i amb la voluntat de plantejar espais de reflexió i diàleg on la salvaguarda de la tradició vaja lligada a la no discriminació, per exemple, per raons de gènere com es planteja a l'Informe "La participació de les dones en les festes"⁷.

Amb aquests referents i tenint en compte que la Llei 4/1998, d'11 de juny, del patrimoni cultural valencià, estableix en l'article 45 que *seran declarats béns immaterials d'interès cultural les activitats, creacions, coneixements, pràctiques, usos i tècniques que constitueixen les manifestacions més representatives i valuoses de la cultura i de les formes de vida tradicionals dels valencians, així com les tradicions en les seues manifestacions musicals, artístiques, gastronòmiques o d'oci, i especialment les que han sigut objecte de transmissió oral, i les que mantenen i potencien l'ús del valencià*, ens disposem a l'estudi i anàlisi de la Processó de les Gaiates de Castelló per al qual caldrà situar la processó dins de la festa, descriure-la i fer una menció especial al concepte de gaiata. Val a dir que donada la naturalesa de l'informe, aquest anàlisi serà breu, anant a les parts més essencials per tal de tenir una visió global de l'assumpte. Per a un coneixement més complet, remetem als annexos de la Resolució del 22 de novembre de 2023, allà es pot trobar una explicació molt extensa i acurada, tant de la Romeria de les canyes, com de la Processó, més concretament dels monuments de les gaiates. Per a la redacció de l'informe ens hem ajudat de la informació adjuntada als annexos de la dita Resolució, així com de l'assessorament del senyor Agustín Món, persona referent dins del món gaiater i impulsor de la sol·licitud de la declaració que ens ocupa, vaja per davant el nostre agraïment.

LA PROCESSÓ DE LES GAIATES

Cada tercer diumenge de Quaresma, se celebra a Castelló la Romeria de les Canyes i la Processó de les gaiates. Així, i després de l'anunci al Pregó de dissabte, comencen les festes de la Magdalena, les festes grans de Castelló de la Plana. Conta la llegenda que una nit de tempesta de 1252, la població, amb l'autorització del rei, va decidir emprendre aquest camí. Per a guiar-se, es van fer servir de fanals amb ciris i candeles, que il·luminaven poc, però ajudaven a localitzar la sendera; es recolzaven en canyes com si foren gaiatos que els servien

⁴ [https://cvc.gva.es/wp-content/uploads/InformeFestaFallesBICImmaterial\(bilingüe\).pdf](https://cvc.gva.es/wp-content/uploads/InformeFestaFallesBICImmaterial(bilingüe).pdf)

⁵ <https://cvc.gva.es/wp-content/uploads/575.pdf>

⁶ <https://cvc.gva.es/wp-content/uploads/733-1.pdf>

⁷ <https://cvc.gva.es/wp-content/uploads/658.pdf>

per localitzar els fangars de la marjal; i les criatures anaven lligades entre elles i als seus pares amb una corda per no perdre's entre el complicat camí, la pluja i la foscor. La gaiata, segons la tradició, seria la recreació d'aquelles canyes i aquells fanals i va lligada a la Romeria de les Canyes per commemorar, conjuntament, aquest pas de la població de la muntanya al pla.

Tot i la llegenda, i encara que hi ha documentació del segle XIV que parla dels ciris i les gaiates manuals que acompanyen una romeria a la Magdalena, quan aquesta entra a la vila,, serà a mitjans del segle XIX que es podrà parlar de la Processó de les Gaiates d'una manera més aproximada al que coneixem avui en dia. Aquestes primeres romeries se celebraven com a peregrinació penitencial per a pregar contra la pesta, les sequeres, les guerres i la fam i serà a a mitjans del segle XVIII, quan el sentit penitenciarí inicial de la celebració s'uneix a la celebració de la baixada de la muntanya al pla. De la mateixa manera, la imatge de la gaiata anirà variant des de les gaiates manuals, molt més senzilles, fins a les gaiates monumentals que coneixem.

D'una manera resumida, i tal i com s'especifica als annexos de la Resolució ja esmentada, la processó o desfilada de les Gaiates se celebra cada any a Castelló la nit del tercer diumenge de Quaresma, i acompanya, tot i que de manera diferenciada, en arribar a la ciutat, la tornada de la Romeria de les Canyes. Després d'una primera part de la processó on se situen totes les persones participants de la romeria que han arribat de la tornada, la Cofraria de la Sang i els Carros Triomfants (que representen diferents passatges de la vida de Maria Magdalena), "Les tres caigudes (acte de caire religiós protagonitzat per tres xiquetes que encarnen les figures de les tres Maries i un xiquet que representa la figura de sant Joan) enllacen amb la Processó de les Gaiates, una desfilada de totes les Gaiates Monumentals i infantils de la ciutat. El recorregut comença al Forn del Pla i avança pels carrers de Sant Roc, de Sanahuja, plaça de Maria Agustina, Major, plaça de la Pau, de Gasset, Porta del Sol, de Zorrilla i acaba en l'avinguda del Rei en Jaume on les gaiates quedaran a l'espera de l'Encesa a l'endemà i des d'on després aniran cadascuna al seu sector de la ciutat.

A la processó es poden veure un total de dèneu gaiates monumentals i infantils, associades als diferents sectors de la ciutat, a les quals s'afeg la gaiata d'Adsuara, una gaiata dissenyada per l'escultor castellanenc Juan Bautista Adsuara, construïda al 1952 per a la celebració del VII centenari de la ciutat i que la Fundació Caixa Castelló conserva i prepara per a unir-se i obrir la desfilada.

Gaiata Aduara i xiquetes del meneo.
Fotografia facilitada per Agustín Món

Gaiata de mà guanyadora 2021. Fotografia facilitada per Agustín Món

Origen de la processó i de les gaiates. Un esclat de llum sense foc ni fum.

L'origen, doncs, de la processó de les llums, tal i com anunciàvem, es remunta a l'època medieval on desfilaven les gaiates representatives dels diferents focus urbans: Taxida, Almalafa, Villamarch i Fadrell. Al primer terç del segle XV, s'afegirà la gaiata del Micalet de València, molt major en dimensions que la resta. Aquestes primeres gaiates eren xicotetes, de mà i les portaven els romers. De fet, no és fins a mitjan segle XVIII que hi ha constància de la utilització del terme "gaiata", per referir-se al bordó peregrí ple de ciris que portarien, a manera d'individuals lluminàries, les penitents a la processó. Aquestes serien individuals, de poca envergadura i de poc pes.

Gaiata de mà i portador amb saragüells.
Fotografia facilitada per Agustin Món

Gaiata de mà al Museu d'Etnologia de Castelló.
Fotografia facilitada per Agustin Món

Al segle XIX, la gaiata d'independitza de la canya, la canya conserva el seu sentit dins la romeria i la gaiata passa a convertir-se en símbol festiu que celebra el fet històric fundacional. Al 1852, en les celebracions del VI centenari de la Fundació de la Ciutat, es troba la primera constatació de la unió entre les festes de la Magdalena i el caràcter de celebració històrica, ho veiem a la programació d'actes d'aquell any on apareix un punt que diu "los niños llevan gaiatas iluminadas". Serà al 1863 on, la informació facilitada a la Resolució apunta, podria aparèixer la gaiata piramidal i de major envergadura, de variades formes i «con luces de colores toda de cristal», «de faroles de variado colorido», «de variados adornos», «bonita gaiata de cristal con luces de colores» o «cristal con muchísimas luces» segons explica el programa de les festes d'aquell any⁸. Al 1865, es descriu com serà la processó de les gaiates tal i com la coneixem.

A partir de llavors, l'evolució de la forma i la grandària, i el treball artístic juntament amb l'assimilació dels avenços tecnològics, farà que les gaiates monumental acaben sent el que avui en dia coneixem. Uns monuments amb caràcter efímer on es conjuguen obligatòriament la presència de tres elements clau: el gaiato, l'escut de la ciutat i la llum.

⁸ <https://dogv.gva.es/es/resultat-dogv?signatura=2023/11846&L=1>

El 1929 es designen dotze alcaldes de barri i es demana que cada barri contribueixca amb una gaiata. Aquesta idea no va cuallar del tot, però es reprén al 1944, quan es determina establir les festes de la Magdalena com a les festes majors de la ciutat. És llavors que es crea una Junta Central de Festejos, i quan, a partir de la idea del 29 es divideix la ciutat en dotze sectors i es demana l'aportació econòmica del veïnat per a la construcció de les gaiates. Es demana que la gaiata siga l'element festiu emblemàtic de cada sector i és ací on s'acaba de dibuixar el que seran les gaiates monumentals.

Gaiata de la Ciutat 2023.
Fotografia facilitada per Agustin Mon.

Gaiata infantil guanyadora de 2019.
Fotografia facilitada per Agustin Món

Per a la construcció de les gaiates, es necessita, llavors, d'una espècie de guia, unes normes, una bases a seguir, per a la realització i el disseny, però també per a l'organització de la festa. El diari Mediterràneo del 12 de desembre publica les *Normas generales para proyectar y ejecutar las Gayatas en los sectores de la ciudad y celebrar sus fiestas particulares*. De manera resumida les citem ací:

1. *Las gayatas serán armazones de líneas de luces, que tendrán la figura que les dé la fantasía del artista, sin sujeción a límite de altura ni de anchura. (...)*
2. *Queda al arbitrio de la Comisión hacer figurar sus gayatas en el desfile procesional, si sus dimensiones lo permiten o, en caso contrario, concurrir con un modelo reducido de la misma o con una parte de ella que ingeniosamente se hubiere previsto en el proyecto para este objeto, haciéndola desmontable (...)*

3. *La Comisión queda obligada a la presentación, en la Secretaría de este Ayuntamiento, Sección de Fiestas, del proyecto o proyectos de sus gayatas, para su previa aprobación o reparos por la Comisión Central (...)*
4. *Cada sector elegirá una señorita que será la «Madrina de la gayata» (...) Como pajes de este cortejo figurarán dos «Xiquetes del meneo⁹» con su traje típico procesional (...)*
5. *Cada gayata, una vez plantada, recibirá un nombre adecuado a la misma. (...)*

Queda constituïda així, no només la gaiata monumental tal i com la coneixem, sinó també l'obligatorietat de les gaiates en la participació a la Processó, l'organització de la festa per sectors i per part de la ciutadania i la naturalesa participativa del disseny i contrucció de les gaiates.

Una última característica, o més ben dit, una reafirmació en la diferència respecte a d'altres monuments festius del nostre territori, queda fixada en reunió comuna entre l'acabada de crear Junta Central de Festejos i els dotze presidents de les comissions gaiateres, celebrada el 10 de març de 1945. El diari *Mediterráneo* es fa ressò d'aquest acord:

Las Gayatas no se quemarán. La Junta Central de Fiestas de la Magdalena nos remite la siguiente nota: 'Ante los rumores que han circulado sobre el carácter de nuestras fiestas y la posibilidad de que terminaran siendo quemadas las gayatas, ayer por la tarde se reunió esta Junta Central con los Presidentes de las doce comisiones de sector, acordándose por aclamación que de ninguna forma, en el presente año ni en los venideros, se desvirtúe el carácter del símbolo de nuestra fiesta quemando las gayatas'. Con gusto recogemos algo que viene a disipar recelos y dudas y a poner en su punto la peculiaridad de nuestras fiestas y de nuestras gayatas. Ya buscaremos destino y remate a las gayatas pero quemarlas, desde luego, no.

Ens permetem aquesta cita com a dada i curiositat històrica, ja que és a partir d'aquesta afirmació que apareix la popular definició de la gaiata, com a "esclat de llum sense foc ni fum"¹⁰, però també per fer palesa, precisament, la diferència en la naturalesa i per tant, la riquesa que suposa la diversitat de les celebracions de les diferents ciutats i poblacions del nostre territori.

A partir de 1945 i fins l'actualitat els canvis a les gaiates i a la processó han anat lligats al creixement de la consideració de les gaiates dins del món de la festa i per conseqüència la seua presència a les desfilades. Aquests canvis aniran associats a les maneres de transportar les gaiates, primer individuals, després dutes sobre barres entre tres o quatre als muscles fins utilitzar carros tirats per homes amb saragüells i mocador. També viatjarà des de la lluminària

---

⁹ Xiquetes vestides de blanc que mouen el cos en caminar amb els braços en gerres, i que van lligades a la gaiata per llargues cintes blanques. Representen la llegenda del descens de l'ermita, en el qual els xiquets i xiquetes anaven lligades als gaiatos il·luminats dels pares.

¹⁰ Feta per Antonio Pascual Felip, membre de la Junta en aquells anys.

de ciris i candeles, passant per la llum elèctrica alimentada per bateries de cotxe, fins arribar als sistemes actuals led, molt més sofisticats i sostenibles. Es convocarà anualment el concurs de gaiates. El nombre de gaiates a la desfilada i dels sectors de la ciutat passarà de dotze a dèneu i entrarà en joc la gaiata de la ciutat, una proposta anual de l'Ajuntament amb voluntat d'afegir qualitat artística i d'execució a la idea dels monuments.

Al 1948, la processó de les gaiates, tot i que se celebren una just després de l'altra, es constituirà com un acte per ell mateix i deslligat de la tornada de la Romeria.

Desfilada de gaiates 2010.

Font: <https://www.flickr.com/photos/abariltur/4420536016>

Gaiates a l'avinguda del Rei Jaume.

FONT: <https://castelloextra.com/es/castello/fiestasmagdalen-2022-programacion-castellon/>

Patrimoni relacionat al bé.

Es conserven, per part de l'Ajuntament així com de les Associacions Culturals de les Gaiates, diversos elements com els braços inferiors de la Gaiata 15 Sequiol de 2009, de fusta policromada i amb les figures dels personatges mitològics del Rei Barbut, Tombatossals, Arrancapins i Bufanúvols, escuts de la ciutat, material tècnic antic... També es conserven nombroses maquetes tant de gaiates de la ciutat com de gaiates guanyadores de diferents anys. La Fundació Caixa Castelló conserva la Gaiata d'Adsuara de 1952, dissenyada per Juan Bautista Adsuara, realitzada per a la llavors Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón, amb motiu de les festes del seté centenari de la ciutat.

L'Ajuntament de Castelló disposa de diverses gaiates de mà conservades en el Museu de l'Ermita de Fadrell i en el d'Etnologia. D'igual manera, diferents col·lectius festers i culturals o fins i tot particulars, disposen de les seues respectives gaiates de mà, en les seues respectives seues socials o domicilis.

El congressos magdaleners

Al 1979 es convoca el I Congrés Magdalener del qual porten quatre edicions, la darrera de 2017 amb 727 persones inscrites, 61 comunicacions (triades a través de diferents processos de participació ciutadana.¹¹) i 70 esmenes a les ponències marc¹². En tots els congressos, l'objecte de debat són les festes en el seu sentit més ampli i la figura de la gaiata i la seua significació han estat presents en cadascun dels congressos. Així, d'entre les conclusions del darrer Congrés, trobem la reflexió entorn a la posada en valor del monument de la gaiata i per extensió de la Processó de les gaiates com a símbol identitari de la festa castellanenca, per al qual es proposen mesures d'actuació, aquesta mateixa petició podria ser una de les materialitzacions de les mesures.

Les dones i la festa.

Respecte el paper de les dones en la festa, veiem i celebrem que la inclusió de les dones als òrgans de decisió de la festa ha estat present des dels anys 80, així com que tenen un paper primordial en l'organització dels esdeveniments i la realització dels actes. Amb tot, i encara que no hem entrat en detall en aquest estudi donat que no és l'objecte de l'informe, ens agradaria animar a la reflexió al voltant de com és tractada la imatge de les dones en la representació festiva, ja que pensem que és una mirada que cal tenir present en cadascun dels àmbits de la nostra societat.

Les gaiates, més que un monument

Per acabar, el terme gaiata engloba diversos tipus de manifestació que tot seguit passem a detallar i que veiem interessant referir. Així, a més de les gaiates monumentals i de mà, de les que ja hem parlat, ens trobem amb les propostes de gaiates infantils, també treballades i exposades des de cada sector de la ciutat i les gaiates de balcó, un tipus de gaiates casolanes, fetes per qualsevol ciutadà o ciutadana que s'exposen durant les festes al balcó de casa. Amb la voluntat d'acostar la construcció de les gaiates a la població, es promou¹³ una activitat extraescolar, entre tots els centres de Primària i Secundària per al disseny i construcció de maquetes de gaiata. Des de 2016, l'Associació Cultural d'Artistes Gaiaters de Castelló facilita també coneixements pràctics perquè qualsevol persona puga construir la seua pròpia gaiata de balcó o de mà.

---

¹¹ <https://www.castelloninformacion.com/congres-magdalener-castello/>

¹² <https://www.castello.es/documents/35637/92608/Conclusions.pdf/c34886b6-23fc-2af1-73c5-bfa93b86d31f?version=1.0&t=1640087548290>

¹³ A iniciativa de l'Associació Cultural Gaiata 15 Sequiol

A banda de tot l'exposat, trobem que les gaiates també són factor aglutinador de la població castellonenca per barris. Així, les associacions culturals (també anomenades gaiates) creades al voltant del disseny i la construcció de gaiates de cada sector, són associacions obertes a la participació ciutadana i que serveixen d'espai de trobada, punt de connexió i creació de vincles, no només durant la setmana de festes sinó al llarg de l'any. Aquesta organització per barris amb un lloc concret de trobada i una tasca a desenvolupar (el disseny i la construcció de les gaiates monumental i infantil), és una pràctica que pot servir per afavorir i enriquir les relacions veïnals, l'acolliment de persones benvingudes a la ciutat amb la posada en valor de la nostra cultura i la nostra llengua amb tot el que això pot suposar i per tant és una molt bona oportunitat d'afavorir la creació d'un col·lectiu que estima la tradició i la cultura pròpies.

RECOMANACIONS

Una vegada analitzat i exposat l'objecte a estudi, recollim ací una sèrie de recomanacions que recullen diverses consideracions:

- Celebrem la implicació, que any rere any, es fa palesa en la celebració de les Festes de la Magdalena, per part de tota la ciutadania i en especial des de les Associacions Culturals de cada sector. Destaquem també la realització d'activitats que acosten el coneixement de les gaiates i de la festa en l'àmbit educatiu, animant a fer extensiu aquest coneixement a totes les persones que durant les festes, i també al llarg de l'any, visiten la ciutat de Castelló de la Plana, per tal de contribuir al coneixement, la conservació i l'estima de la nostra cultura.
- Convidem a la consideració per part de l'administració competent, tal i com es demana des del món fester, de la creació del Museu de la Gaiata com a espai que permeta la catalogació i conservació de tots els béns relacionats amb la festa de la Magdalena.
- Animem a una implicació conjunta d'institucions com la Universitat Jaume I i altres institucions o teixit empresarial amb les Associacions Culturals per tal que les noves tecnologies, nous materials i la innovació en tècniques de disseny estiga present al treball que realitzen anualment les associacions per a la construcció de les gaiates.
- De la mateixa manera, encoratgem a la realització d'estudis i recerca al voltant del paper de la dona en les Festes de Magdalena, pot ser com a tema d'un proper Congrés, per a la concepció d'unes celebracions lliures de discriminacions per qüestions de gènere.
- Donat el caràcter complex de les festes de la Magdalena, per la conjunció de diversos factors com ara que la celebració és al voltant d'un fet històric amb caràcter de llegenda, de consolidació al segle XX i amb àmplia participació ciutadana, amb el propòsit de conservació i salvaguarda, animem a la investigació sobre quines serien la resta de manifestacions, que de la mateixa manera que la Romeria i la Processó de les Gaiates, demanen de protecció i conformen la festa pròpia de la cultura castellonenca i per extensió, valenciana.

CONCLUSIONS

Amb tot, des del Consell Valencià de Cultura, concloem que:

- La Processó de les Gaiates és una manifestació festiva que aglutina moltes de les característiques unides a la festa de la Magdalena de Castelló de la Plana i, en especial, posa en valor i dinamitza les gaiates en tots els sentits. És per això que informem POSITIVAMENT a la incorporació de la processó de les Gaiates i el seu simbolisme com a senyal identitari de la ciutat de Castelló de la Plana com a complementació a la declaració de Bé d'Interès Cultural Immaterial de la Romeria de les Canyes de Castelló.
- Celebrem i posem especial interès en què aquesta inclusió es concrete, tal i com anuncia la Resolució, en les mesures següents:
  - a) Realitzar treballs d'identificació, descripció, investigació, estudi i documentació amb criteris científics.
  - b) Incorporar els testimonis disponibles a suports materials que garantisquen la seua protecció i preservació.
  - c) Vetlar pel normal desenvolupament i pervivència d'aquesta manifestació cultural, així com tutelar la conservació dels seus valors tradicionals i la seua transmissió a les generacions futures.

Aquest informe s'enviarà al protocol habitual, a l'Ajuntament de Castelló, a la Junta de Festes, al Patronat Municipal de Festes de Castelló de la Plana, a Agustín Món i a cadascun dels sectors gaiaters de Castelló de la Plana.